

SPOMENICI SREDNJOVJEKOVNE ARHITEKTURE NA OTOKU PAGU

(Zapažanja pri topografskom rekognosciranju)

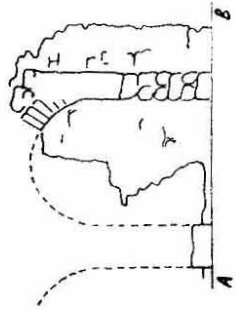
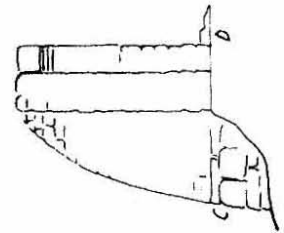
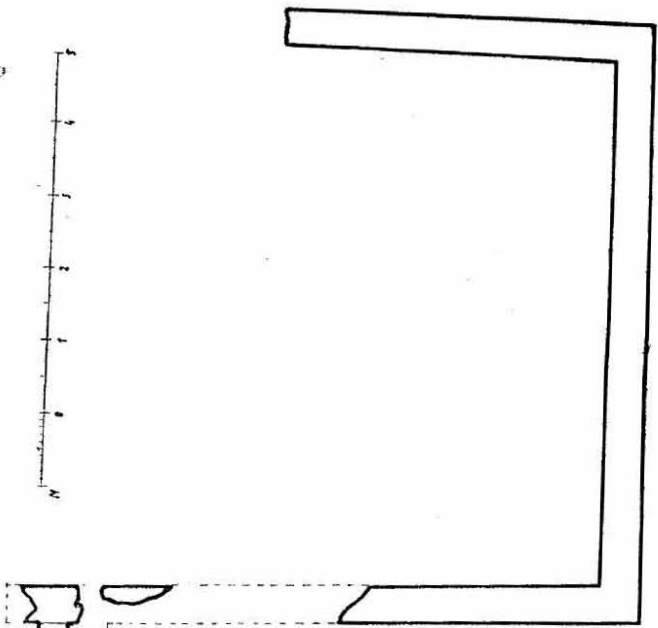
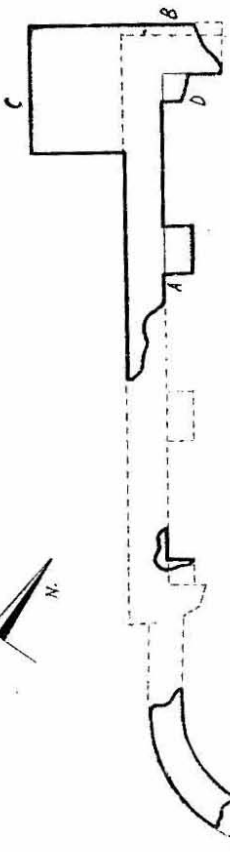
Nakon Oslobođenja zadarski Arheološki muzej pristupio je sistematskom radu na rekognosciranju arheoloških lokaliteta čitavog svog teritorija (sjev. Dalmacija), a naročito otoka, koji su u vremenskom razdoblju između dva rata bili u tom pogledu potpuno zapušteni. U okviru tog rada poduzeta je u kolovozu 1950. god. naučna ekskurzija na otok Pag. Pag nije do sada s arheološke strane bio sistematski obrađen. Ima nešto podataka u izvještaju putovanja don Frane Bulića 1885. (Bull. g. VIII), koji se kao klasični arheolog zadržao samo na antičkim ostacima u Novalji i Časkoj, a ostali su mu nezapaženi brojni ostaci iz srednjeg vijeka, pogotovu množina ruševina srednjovjekovnih crkvice, kojima Pag obiluje. Mnogi lokaliteti na tom otoku spominju se u ispravama iz ranog srednjeg vijeka, tako Časka (Kessa Veterana), Villa Pagi (dan. Starigrad), Novalja, Lun, o. Maun i Škrda kod Paga i t. d. Toponomastika tog otoka upućuje na ranu hrvatsku penetraciju na Pag (na pr. Stara Vaska, st. sl. вѣсѣ) i na njegove uže veze sa susjednim Podvelebitskim krajem, Murula pod Velebitom, na Pagu Murowlani (dan. Gorica), koji se spominju u dokumentima XI. st., Vlašići i sl. Zbog toga se postavio cilj ovoj ekskurziji, da uz obilazak antičkih i prehistorijskih lokaliteta posveti pažnju i srednjovjekovnim ruševinama. Prvenstvo su imale one crkvice, koje su najslabije pristupačne i najviše izložene propadanju, da bi se moglo izvući što više podataka o njima, dok su još u nekoj mjeri sačuvane. Prije odlaska na put ispitane su sve stare mape otoka Paga, koje su pohranjene u zadarskom drž. Arhivu, a naročito one u rukopisu lokalnog historičara Ruića (pisao pod kraj XVIII. st.). Raspoložujući motornim čamcem mogla je ekipa, koja se sastojala od stručnog osoblja muzeja i jednog studenta arhitekture iz Beograda, uglavnom dostići postavljeni cilj. Nažalost zbog ograničenog vremena nije mogla obići čitav otok. Ipak od 9. VIII. do 20. VIII., koliko je ekskurzija trajala, obišla je uvalu Košljun i prostor sjeverozapadno od te uvale sve do kose, koja ide sredinom otoka, zatim zapadni dio otočića Mauna, najviši vrh Paga Sv. Vid, selo Kolan, Novalju, dva lokaliteta na sjeverozapadnom dijelu otoka, uvalu Časku i prostor sjeverno i sjeveroistočno od grada Paga i solana, te konačno paški Stari grad.

Registriralo se petnaestak srednjovjekovnih crkvice, a od dvanaest njih snimljen je tlocrt, presjek i fotografirani detalji.

Po tehnici gradnje i tlocrtu čini se, da je najstarija crkvice *Sv. Jurja* sjeverno od grada Paga. Nalazi se na strmom kamenom brdu (kota 204), tako da joj je apsida sagrađena direktno na okomitoj klisuri. Nažalost od nje su se sačuvali slabo uočljivi tragovi na živcu kamenu: tragovi maltera i ponegdje tek koji dio zida. Jedino se sačuvaio ugao s desne strane ulaza zahvaljujući kasnije prizidanom kontraforu, i to u visini od preko 2.50 m, te ugaoni pilastar sa suprotne strane do apsida u visini od preko 1 m. Ipak su ti ostaci dovoljni, da se rekonstruira ne samo tlocrt nego i čitava konstrukcija. Crkva je jednobrodna s dubokom potkovastom apsidom. Po odnosu širine (cca 3 m) prema dužini (cca 7 m) i dub. apsida (cca 3 m) djeluje kao hodnik. Uza zidove su prigradeni pilastri, koji su bili spojeni slijepim lukovima i nosili svodnu konstrukciju. Ostataka svoda ima dosta u nutrini crkve, dok mnogi Pažani pamte, da je crkva bila presvođena bačvastim svodom. Među kamenjem, koje se sa crkve niz brdo srušilo, nađen je kameni prag ulaznih vratiju (dim. 95×40 cm). Po žljebovima se vidi, da su vrata bila jednokrlna i da su se okretala na primitivnom stožeru po antičkom principu, kao što se susreće na mnogim našim ranosrednjovjekovnim crkvama. Pred crkvom se nalazio ograđeni prostor. Ogradni zid je iste debljine i tehnike kao i crkveni, pa je nastao po svoj prilici istovremeno sa crkvom. Vjerojatno je to bila neka zgrada ili jednostavni zaklon od vjetrova, jer zid nema fortifikacijski karakter. Ta crkvice bez sumnje ide u red naših preromaničkih i ranoromaničkih crkvice slobodnih oblika. To potvrđuje njen originalni i nepravilni tlocrt, slijepi lukovi i pilastri bez imposta i rustično zidanje. Naročito podsjeća na grupu crkvice na Braču i Lastovu, koje je u svoje vrijeme obradio Radić (Starohrv. prosv. God. VI. br. 1, 2, God. VIII. br. 1, 2).

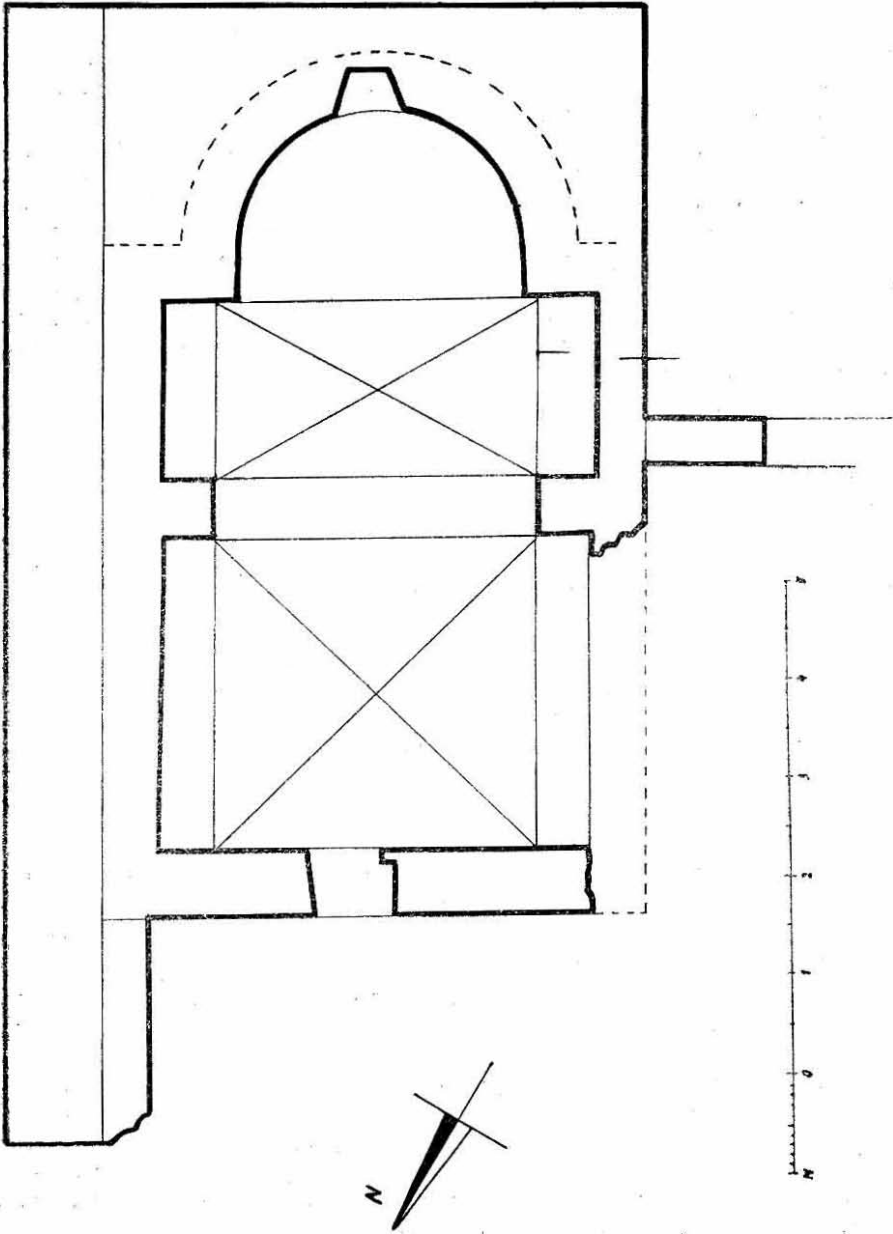
Iza te crkvice vremenski dolazi vrlo interesantna crkvice *istog sveca* na suprotnoj strani paške uvala u Časkoj. Nalazi se također na strmoj kamenoj glavici visokoj oko 50 m, a za razliku od prve čini sastavni dio fortifikacijskog recinta, koji u pravilnom paralelogramu (52×16 m) paše čitavu glavicu. Smještena je na njegovu istočnom uglu i sa dvije strane obuhvaćena je njegovim debelim zidovima, tako da joj je apsida s vanjske strane ostala potpuno zakrivljena zidnom masom. Crkvice je dosta dobro sačuvana (srušila se samo sredina svoda i dio JZ zida). Obuhvaća dva nejednaka traveja presvođena križnim svodovima i apsidu. Apsida i manji travej do nje pravilnije su zidani od većeg, koji najprije pokazuje neke nepravilnosti u tlocrtu, zatim su mu ugaoni imposti svoda sa SZ strane niže ugrađeni od imposta na pilastrima, koji ga dijele od manjeg traveja. Dok je svod manjeg traveja građen od rimskih tegula i sedre, u svodu većeg upotrebljavao se također i domaći pješčanik, breča. Taj je svod, koliko se moglo zaključiti po njegovim ostacima, bio nešto viši od onog nad manjim travejem. Dobija se utisak, da je veći travej naknadno rekonstruiran, premda nema vidljive granice dozidavanja. Osim običnog pritesanog kamena u zidove su se kao spoliji uzidavali i manji blokovi klesanog kamena. U manjem traveju ima tako uzidan jedan starokršćanski impost, a u većem na sjevernom uglu služi kao ugaoni impost fragment ploče s pleternim ukrasom. Od pleterne deko-

Sv. Juraj, Pag

racije nađeno je još ranije dosta fragmenata u unutrašnjosti crkve, pa su neki dospjeli u zadarski arheol. muzej. To svjedoči, da je ta crkva nastala na mjestu starije s pleternim kamenim namještajem. Da li je ona svojom konstrukcijom obuhvatila i arhitekturu starije, moći će se ustanoviti, ako se detaljno ispituju temelji i kasnija prizidavanja. Ulazna vrata su bila sa JZ strane na mjestu, gdje se porušio zid, dok se na SZ zidu, gdje bi se očekivala vrata, nalazi mali četvrtasti prozor. (Taj prozor nije nastao zazidavanjem vrata). Sa JZ strane prizidan je manji kontrafor sagrađen na temeljima porušenog zida, koji je bio u sklopu spomenutog recinta. Ovaj recint zaslužuje ne manju pažnju od same crkvice, naročito pak njegov dio do južnog ugla nasuprot crklici, koji je nešto isturen iz paralelograma i koji je bio, kako se vidi po tragovima zidova, podijeljen u više prostorija. Ovdje je prije nekoliko godina pronađen jedan bizantinski zlatnik. Bilo bi potrebno u najskorije vrijeme poduzeti jedno opsežnije iskapanje i ispitati čitavu glavicu, jer bez toga se ne može stvoriti neki čvršći zaključak. Ostataka preromaničke crkvene dekoracije ima također u Novalji. Tako u dvorištu kuće Šonje nalazila su se dva fragmenta kamene grede s kukama i natpisom. Pri posjetu za vrijeme ove ekskurzije nađen je i treći fragment iste grede, pa se natpis dijelom upotpunio: [DOMINE EXAV] DI ORATIONE MEA ET CLAMVR [MEVS] ... (dužina sačuvanog dijela grede iznosi 122 cm, širina 24 cm). Natpis je interesantan s epigrafske strane radi oblika slova O (poput romba) i s lingvističke radi forme akuzativa bez M kod »oratione mea« i vulgarno latinskog oblika »clamur« (kao na pr. »peccatur« na Donatovu natpisu u Zadru i sl.) Četvrti fragment s natpisom ... ORV ... nema veze s ovom gredom. U drugom dvorištu stoji uzidan luk ciborija bogato ukrašen pleternim ornamentom s dva stilizirana pauna. Ornament je dosta pravilan i meko modeliran, što bi svjedočilo za ranije datiranje. Na mjesnom groblju uz ruševine starokršćanske bazilike nalazi se mala crkva (5.40 m × 4.30 m) pomalo nepravilnog tlocrta s polukružnom apsidom, koja nije u osi crkve. Zidanje je rustično s velikom upotrebom spolija iz bazilike, ali sigurnih indicija za preromaniku nema.

Crkvice u užoj okolici grada Paga čini se da nisu ranije od XIII. i XIV. st. Sve su longitudinalne s okruglim apsidama presvođene bačvastim svodom, katkada s jednim potpornim lukom, koji se oslanja na zidne pilastre. Razlikuju se među sobom po tehnici zidanja više ili manje rustičnoj i po dimenzijama i debljini zidova. Sve su pravilno orijentirane. Od crkve s. *Katarine* sa sjeverne strane grada ostala je samo apsida (šir. 2.80, dub. 1.75 m) s isklesanim čeonim lukom romaničkog karaktera, izvana pokrivena škripljima. Od crkve s. *Andrije* (s. *Jadrić*) na putu od Paga prema solanama ostao je sjeverni longitudinalni zid u čitavoj visini s pilastrom i dijelom potpornog luka, koji se preko imposta naslanja na pilastar (duljina zida 7 m, debljina 70 cm). *Crkvice s. Ivana* kod solana sačuvala se u svom sjeveroistočnom dijelu. Ostala je čitava samo apsida pokrivena škripljima i zid, na koji je vezana, te mali dio longitudinalnih zidova vezanih na taj zid. (Širina crkve 3.24 m, apsida 2.20, dubina apsida 1.65 m). Polukalota apsida je ovoidna. Na zidovima ima tragova boje. Naziru se obrisi posvetnog križa naslikanog crvenom bojom na žutoj pozadini. *Crkvice s. Mihovila* na kraju solana prema

Sv. Juraj, Časka

selu Gorici sačuvala se u nešto boljem stanju, tako da su joj se mogle registrirati dimenzije (7.60×5.95 m). Nešto je nepravilna tlocrta, bila je presvođena bačvastim svodom s potpornim lukom. Sačuvani su uzdužni zidovi, dio svoda i mali dio apsida. Sa sjev. i juž. strane ima tragova zidova priležećih zgrada. Istog tipa je crkvice s. *Kristofora* sa sjeverne strane ulaza u pašku uvalu, crkvice s. *Erazma* i crkvice s. *Kuzme* na području paškog Starog grada, te crkvice s. *Antuna pustinjaka* na sjeverozapadnom dijelu otočića Mauna (poznatog iz Krešimirove isprave 1069. g.) Od nje su ostala sva četiri perimetralna zida i polukružna apsida pokrivena izvana škrljima. (Dim. 5.80×3.70 m, apsida, šir. 2.60, dub. 1.42). U unutrašnjosti crkve na visini od 1.20 m teče sokl širok 30 cm, a na longitudinalnim se zidovima vidi dozidavanje. Vjerojatno je crkva ranije bila presvođena, a kasnije pregrađena i pokrivena običnim grednjakom. Na tu pregradnju odnosi se sigurno kameni nadvratnik s grbom zadarske obitelji Pasini i oznakom godine MCCCCV, dok se pronađeni fragmenti romaničkog srpastog luka odnose na stariju fazu gradnje.

Od te grupe najljepša je crkvice s. *Vida* na najvišem vrhu Paga (kota 348) sagrađena posred kružnog recinta zidanog bez maltera. Po tlocrtnoj osnovi bliza je s. Mihovilu, ali je manja (5×2.80 m) i mnogo ljepše i pravilnije zidana. Zidni materijal je pravilno klesan kamen. Zahvaljujući potpornom luku sačuvao se dobar dio svoda sagrađen od sedre. Potporni luk, debeo 44 cm, konstruiran je od pravilnog klesanog kamena, nije pravilno polukružan, nego se na tjemenu jedva primjetno lomi.

Dvije istražene crkvice na zapadnom dijelu otoka (između Novalje i Luna) imaju drukčije značajke. Porušena crkvice sv. *Vida* na Veloj Njivi kod Vidasovih stanova nepravilnog je tlocrta (Dim. 4.55×3.30 m) s nepravilnom četvrtastom apsidom (2.10×1.40 cca), koja je presvođena bačvastim svodom i ima obrađen čeonu luk poput s. Katarine kod Paga. Crkvice s. *Ivana* kod uvale Jakišnice ima oznake gotičkog stila. Tlocrt je kosi paralelogram (6.50×4.10 m), apsida također četvrtasta (2.90×2.50 m) presvođena je ostrim gotičkim svodom. Zidanje je uslojeno od pravilno pritesanog kamena.

Mnoge crkve, koje se nalaze označene na starim mapama, više ne postoje. Tako neke kapele na putu od Paga u Stari grad i crkva sv. Eufemije prema solanama. Od crkve sv. Tome na zapadu uvale Košljun pronađen je mali dio zida tek u visini temelja.

Ostatke crkve i samostana sv. Petra »in Istmo«, koji se nalaze ugrađeni u magazine soli, ekipa nije pregledala, jer su magazini bili prepuni. Zbog ograničenog vremena nije se mogla duže zaustaviti na ruševinama starog Paga, porušenog od Zadrana pred kraj 14. stoljeća. Te se ruševine nalaze 3 km udaljene od današnjeg Paga posred vinograda. Sačuvana je u cijelosti samo gradska crkva, romanička bazilika na tri broda sa prizidanom neraščlanjenom gotičkom fasadom podignutom 1392. god. Bilo bi od velike koristi izvršiti temeljito iskanjanje na ovom mjestu, jer je to rijetka prilika, da se ispita jedno naše staro naselje, koje je naglo prekinulo kontinuitet. Rezultati takvog istraživanja bili bi vrlo vrijedni za izučavanje naše srednjovjekovne urbanistike.

Ovom ekskurzijom nisu obuhvaćeni: jugoistočni dio otoka (Povljana, Dinjaška, Vlašići, Smokvice), krajni sjeverozapad (Lun s okolicom), stara Novalja, poluotok koji zatvara pašku uvalu sa sjevera (Metajna, Barbat), te šira okolina Novalje, pa time nije upotpunjena slika čitavog otoka. Tek nakon pregleda srednjovjekovnih ostataka i u tim krajevima moći ćemo razvrstati same spomenike, te iskoristivši arhivske podatke i po potrebi izvršivši poneki arheološki zahvat prirediti ih za stručnu publikaciju.

MONUMENTS DE L'ARCHITECTURE MÉDIÉVALE DANS L'ÎLE DE PAG

Une équipe d'archéologues envoyée par le Musée archéologique de Zadar, a entrepris, en 1950, des travaux de reconnaissance dans l'île de Pag. Au cours de ces travaux ont été visités le défilé de Košljun, l'espace au nord-ouest de ce défilé, sv. Vid (Saint Guy, sommet le plus élevé de l'île), les villages Kolani, Novalja, deux localités de la partie nord-ouest de l'île, le défilé de Časka et l'espace au nord et au nord-ouest de la ville de Pag, de Starigrad, ainsi que la partie occidentale de l'îlot de Maun. L'auteur publie ses notes et observations sur les monuments médiévaux étudiés au cours de cette enquête.

Fragment grede s natpisom